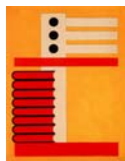

Григорій Сковорода

КНИЖЕЧКА
ПРО ЧИТАННЯ СВЯТОГО ПИСЬМА,
НАЗВАНА ЖІНКА ЛОТОВА

Електронна бібліотека української літератури
КІУС

Григорій Сковорода. “Книжечка про читання Святого Письма, названа жінка Лотова”.
1780 – 1788 р.

Переклад: Марія Кашуба

Набір: Леся Хмілярчук

Електронне форматування: Максим Тарнавський

Текст звірено із виданням: *Григорій Сковорода. Твори в двох томах. Том 2. Трактати, діялоги, притчі, переклади, листи.* Ред. Олекса Мишанич. Київ: УНІГУ & НАН України, 1994. ст. 34–60.

© Канадський Інститут Українських Студій

КНИЖЕЧКА
ПРО ЧИТАННЯ СВЯТОГО ПИСЬМА,
НАЗВАНА ЖІНКА ЛОТОВА¹

*Любий друже Михайле!*²

Перед відкриттям Харківського намісництва, під час безперервних осінніх дощів, проганяючи нудьгу, написав я цю книжицю в Сіннянському монастирі. Цей монастирок подарував Печерській лаврі святий Юстин, митрополит Білгородський, у ньому він часто усамітнювався заради гірних садів і чистого неба. Брат мій, Юстин Звіряка, який був тоді ігуменом, не міг відчувати смаку в *Жінці* моїй *Лотовій*. Однак був друкарем, і потішався книгами грецькими й римськими. А ти, любий друже, маєш смак не звірячий. Чи можна мені не сказати про тебе (в опівнічному каноні першого голосу): “Ти з’явився Авраамові, показуючи найчистішу частину богослов’я”?

Всі богословствують, та не за Авраамом. Усі кусають і жують, але не за сином Якова.

“Юдо, сину мій! Тебе похвалять брати твої...” “Зуби його кращі від молока”.

Хто може згадувати жінку Лотову, якщо Бог не буде з ним? “Пам’ятай же останнє твоє...” А що таке останнє, як не кінець і вічність? “Пам’ятай останнє твоє”, тобто те, що йде за ділами твоїми. Все наше зникає, а замість тіні — вічність... О вічносте! Лиш ти для нас і світло, і пам’ять. Безславний суддя, який не пам’ятає про тебе! Безпам’ятний богослов, який забув про тебе! О вічносте! Мати твоя пам’ять, а ти її мати... Книжнику мій, що спить на Біблії, скажи мені, хто й що гніздиться у пам’яті твоїй? Яка промова і яка наречена живе й формується у цьому твоєму дзеркалі, що ширше від усіх морських і повітряних безодень? Що ж це полонить і веселить твою й Всесвіту царицю? Яку царицю? Пам’ять [кажу] твою. Будь ласка, скажи...

В і д п о в і д а є к н и ж н и к . “Тху! Як не знати цього? Райдуга в хмарі, красуня в дзеркалі, а прекрасний Нарцис³ мій, світ цей, видимий в очах моїх, наче у двох дзеркальцях, дивиться на себе, амуриється й милується сам собою безперервно...” А крім цього, чи ніщо тобі на пам’ять не спадає?

В і д п о в і д ь . “Та що якесь інше спаде? Бо ж що бачиш, те й пам’ятаєш...” О мій ти друже, я знав це ще до твоєї відповіді. Знаю, що весь ти, як Нарцис твій у водах, втопився у наявності. А пам’ять твоя де? У мені. Що вона пам’ятає? Все! Як же пам’ятає? Бо ж все твоє і вся твоя дурниця (хаос) стирчить під твоїм носом. Увесь твій мотлох, весь бовван твій, світ цей, лежить перед твоїми очима, гніздиться у твоїх зіницях. Лиш те одне пам’ятається, що заочне. Де ж твоя пам’ять? Бо ж у тебе немає нічого заочного. І нині навіщо вона тобі? Скажи мені: де таке око, щоб йому не було на що дивитись? Не може ж бути й пам’яті, якщо їй нічого пам’ятати. Прошу, не муч мене (проситься книжник), я ж пам’ятаю все те, що сталося вчора... О бідолашний з твоєю вчорашньою пам’яттю...

Вчора це твоє вже минуло. Згинула разом з твоїм вечором і пам’ять твоя. Все те є оте твоє вчора, що вже зникло, відцвіло й не впізнає місця свого. Якщо твоя земля є ніщо, то як же й не пам’ять? Ось оце вона від землі, земна твоя пам’ять, послухай: “Лице Господнє на творіннях злих, яке вживає залежну від землі пам’ять їх”. Прошу, прокинься! Не весь погрузни у землю! Приклади до неї й те, чого не бачиш. А прикладеш, якщо згадаєш. Тим

воно велике, чим нетлінне. Нетлінне, як невидиме. Бо хто ж може розтлити заочне й невидиме? І що таке святе, як не віддалене від тління? Це ж є істинна пам’ять: визнати, обійняти й прийняти у наше пам’ятне дзеркало ту святиню, яка прихована, тобто від тління віддалена й сильніше від сонця сяє, тобто всім усе оживляє.

“Співайте Господу, преподобні його, і сповідуйте пам’ять святині його”.

Чи бачиш, що святиня й пам’ять — нерозлучні друзі? А ти прив’язав її до прокляття землі.

Святиня і пам’ять — це є подвійний промінь невичірнього сонця. Святиню віра бачить, надія сподівається [на неї], любов серцем обіймає, а пам’ять пам’ятає. Ці чотири духи є одне з вічністю, з безоднею нетління, з апокаліпсним містом, з сонцем, що не заходить. Бачиш дим? Згадай вогонь! Бачиш світ цей? Згадай вічність! Що таке цей світ? Дим вічності. Вічність є вогонь, який все поїдає.

Дурний ловець на слід дивиться, олень не спадає на пам’ять, а слід веде до оленя.

Глупий книжник на бовван дивиться, вічність на пам’ять не спадає. А шляхи до неї ведуть. “Шляхи твої у водах великих”.

Біблія є шляхи його. А ти в шляхи заглибився. Прокинься й згадай. Куди ці сліди ведуть? Куди ці ноги несуть? Ось куди! Наум співає: “Це на горах ноги”. Чиї ноги? Того, хто благовістити і сповіщає мир.

Бачиш? На горах твій олень. До нього ці сліди ведуть. До нього ці ноги несуть. Зводь же пам’ять на гори. Звідти приходить допомога.

Що таке Лотова жінка? — Слід. Куди вона тебе веде? — Туди, куди сама йде. Йде туди, куди дивиться. Куди дивиться, там її думка. Вона оглянулася на Содом. Жінка й Содом є одне і те саме. Содом означає те, що й тайна. Ось куди жінка привела — в Содом. А Содом куди веде? Туди, куди дим підіймається. Дим його підіймається в небо. Дим його піднявся вгору. Дим, чад, дух, думка, сенс є те ж саме. Бачиш? Куди веде Содом? Жінка й Содом суть ноги. Бачиш, що йдуть на гори? “Це на горах ноги?..”

Але й гора є слід Божий, а куди вона веде? — На Сіон-гору веде. Та Сіон — гора земна. Вона веде до небесної. Сіон дивиться на місто. Небесна гора — на весь світ. Там-то твій Лот живе! “Гора Сіон, у неї ж вселився ти”. Де ж наш Сіон небесний? Сонце дивиться на весь світ. Ось тобі гора небесна! Сонце є справжній Содом. Лотова жінка є сонце. У цьому боввані Лот сховався. Бачить його пам’ять чиста. Дивиться на нього свята віра. Сонце — Содом, а він — Сигор⁴. Сонце — жупел, він — фіміам. Сонце — пекло, а він — роса. Сонце западе під землю. На вічну пам’ять буде Лот. Він тобі батько і наречена. Купідон і старий днями.

Прикмета 1-ша

ПРО НАСТАВНИКА

Море це, велике й просторе, повинно приходити під проводом ангелів Божих. Таким був вождь Товії Рафаїл.

Ангел, апостол і істинний богослов є одне і те ж. Та звідки знати, хто посланий Богом? Слухай Єремію (гл. 23, ст. 22): “Якби вони почули мою пораду, то здійснили б слова мої й відвернули б людей моїх від шляху їх лукавого і від починань лукавих”.

Бачиш, що посланником від поради Божої є той, хто схиляє до повчання, ще більше до віри, без якої й чеснота не чеснота. Такими є: Василій Великий, Іван Злотоуст, Григорій Назіанзин, Амвросій, Єронім, Августин, папа Григорій Великий і подібні до них⁵. Оці саме й могли з Павлом сказати: “Ми ж розум Христа маємо”.

Богословіє вчить або зцілює найпотаємніші в душі починання, поради й думки. ”Розтліли й омерзлилися в починаннях”. Почин, начало, рада, λόγος і Бог є одне і те ж. Від ради або голови всі наші діла, як із джерела, назовні виходять. Якщо рада добра, то й плоди добрі.

Отже, богословіє є не що інше як викоренення злих думок або, як Павло говорить, начал і влади. Бо якщо дві людини, земна й небесна, у тій же людині, то і два начала: одне зміїне, або плотське, друге Боже.

В іншому ті викорінюють погані думки, а на те місце насівають слово Боже, насіння всіх добрих справ, про які можна сказати: “Почав Ісус творити й навчати”.

Лиш любов робить справжньою ангельську мову.

Прикмета 2-га

ПРО СИМПАТІЮ, АБО СПІВЧУТТЯ МІЖ ЧИТЦЕМ І НАСТАВНИКОМ

Начало всього і смак є любов. Як пожива, так і наука не сприймається від нелюбого. Отже, із згаданих ангелів вибрати для себе одного, який сподобається більше за інших. Випробувати трохи кожного або деяких із них. У той час раптом до одного відчуєш особливий рух. Одну манну всі ці їдять: добрий в усіх згаданих смак, та різний.

Прикмета 3-тя

ПРО ВІДКИДАННЯ СВІТСЬКИХ ДУМОК

Приступаючи до тих небесних письменників, треба прийняти очищувальні пілюлі і всі старовинні, винесені із поганого товариства думки так виблювати, як Ізраїль нічого не взяв із зруйнованого Єрихона, а коли щось затримав, то за те був страчений. Якщо в море для обмивання йти, то навіщо затримувати світську грязь? Муж дводушний є спокуситель, дух допитливий, кульгавий на обидві ноги, ні теплий, ні холодний. Муж нейтральний є ворогом справи, а Біблія — це позов Бога із смертними. Цей-то рід людей запитує Бога: “Чи живий горобець в моїх руках?” — “Живий, якщо не задушиш”, — відповідає Бог.

“Не спокушай Господа Бога твого”.

Прикмета 4-та

ПРО СТРАШНУ НЕБЕЗПЕКУ В ЧИТАННІ

Та оскільки, за Августином⁷, не лише у світських справах, а й у самому раї слова Божого приховані диявольські сіті, то треба діяти з великою обережністю, щоб при самому читанні й повчанні закону Вишнього не заплутатися нам у сіті лукаві за прикладом Юди:

“За хлібом увійде в нього сатана”.

А ось ті сіті: сріблολюбство, честолюбство, пристрась до насолод, пиха... Всі ці духи повертаються в землю свою, тобто у черево й у плоть, звідки нас має намір вивести лиш слово Боже.

Як багатьох знищила грязь Лотового пияцтва! Незліченних розтлила отрута Давидового перелюбства, а в старості його — уявна дурість діволожства. Не менше отрути в повістях про його сина. Читаємо про ревність Іллі й гостримо ніж на ближнього. Почувши про Єзекіїну хворобу, роздражнюємо смертельний страх і наше марновірство. Багатство Йова — жадібними, а вдячність Авраама робить нас марнославною. Лазарево воскресіння, сліпих прозріння, свобода біснுவатих цілком нас перетворюють на плотомудруючих скотів. Само це зерно Боже, тобто слово це (віра), спокушує нас, кидаючи в стихії зовнішнього світу. Звідси-то й уповаємо на плоть і кров святих, сподіваємось на тлін і клятву; обожнюємо речовину в ладані, у свічках, в живописі, в образах і церемоніях, забувши, що, крім Бога, ніщо не благо, і що всяка зовнішність є тлін і клятва. Коротко кажучи, вся Біблія наповнена безоднями й спокусами. “Цей лежить для падіння”. І весь цей її єрихонський шлях оточений повітряними розбійниками. Скажемо з Давидом: “На шляху цьому... сховали сіть для мене”.

Чи чув ти про митарства? То ось вони! Втім, вони небилиця. Згадай, що Біблія є єврейський *сфінкс*, і не думай, начебто про щось інше, а не про неї написано: “Як лев, рикаючи, ходить, шукаючи, кого проковтнути”.

Пам’ятай, що небезпечна справа зустрічатися з Голіафом⁸. Щасливий, кому вдалося розірвати цього лева і знайти у жорсткому ніжне, в гіркому — солодке, у лютості — милість, в отруті — поживу, у буйстві — смак, у смерті — життя, у безчесті — славу... Та як є притча: не всякому по-Якову, тобто по-Самсоновому вдається.

Прикмета 5-та

ПРО ЧИТАННЯ В МІРУ

Треба добре пам’ятати напучення Сирахового сина: “Багато хто від пересичення помер”. Потім, як можна, намагатися в міру їсти, не обтяжуючи шлунка думок наших. Здоровий і чистий смак задовольняється малим, а засмічене горло без міри й без смаку жере. Тому-то й не велить Бог посвячувати собі скотину, що не має жування. Багато жерти, а мало жувати погано. Той, хто читає численні, до того ж з різними думками книги, не буде благовченим.

Якщо наш вік або наша країна має мудрих мужів набагато менше, ніж в інші віки і в інших сторонах, то причиною цього є те, що блукаємо по незліченних і різнорідних стадах книг без міри, без розбору, без гавані. Хворий турбує різних тварин, а здоровий одною їжею ситий. З’їж одне зі смаком, і вистачить. Немає більш шкідливого, як різне й безмірне. Піфагор⁹, розжувавши один трикутник, як наситився? Давид, розкусивши лиш тінь ковчега, як просвітився! Навіть стрибав, граючись. Розжуй одну преславну славу — і в численні помешкання Божого цього лабіринту відкриється тобі вхід і вихід. Преславна слава, слово Боже і думки його є одне і те ж. “Преславне говорилося в тобі, граде Божий”. “По всій землі слава твоя”.

Розкуси лиш одну, наприклад, оцю *славу*:

“Де труп, там зберуться орли”.

Або оцю: “Хай птахи помножаться на землі”.

Або оцю: “Злетіли птахи на тіла розсічені”.

Або оцю: “Сім телиць в телицях людських”.

Або оцю: “Очі твої як голубині”.

Або оцю: “Не знаю орла, що летить до сонця”.

Або оцю: “Чи не твоїм повелінням здійсмається орел?”

Або: “Підняв вас, як на крилах орлиних”.

Або: “Прикличе (Бог) зі сходу пташку”.

Або: “Голос горлиці чути в землі нашій”.

Або: “Хай стане сонце! — і стало сонце”.

Або: “Поки прийшов, став нагорі, де був хлопець”.

Або: “Виніс Самсон на верх гори міські ворота”.

Або: “Візьміть, князі, ваші ворота”.

Або: “Ворота ці будуть зачинені”.

Або: “Хай буде похвалений у воротах муж її”.

Або: “Ці сходи утверджені на землі”.

Або: “Залізо не зійде на мою голову”.

Або: “Спливе залізо”.

Або: “Що таке людина, як пам’ятаєш її?”

Або: “Візьметься із землі життя його”.

Або: “Один я, поки перейду”.

Або: “Перейдемо до Вифлеєма”.

Або: “Не зійдеш, Боже, в силах наших”.

Або: “Премудрість при виходах співається”.

Або: “Звеселися, неплодна, народжуючи”.

Або: “Сотворяться пустелі твої вічні”.

Або: “Дочки твої на плечах піднімуться”.

Або: “Будуть царі годувальниками твоїми”.

Або: “Підійдіть до мене ті, хто погубив серце”.

Або: “Нижче хребти їх, і висота була в них”.

Або: “Побачиш минуле моє”.

Або: “Пам’ятай останнє твоє”.

Або: “Полижуть землю, як змії”.

Або: “Як ластівка, так заспіваю”.

Або: “Був Єфрем, як голуб безумний, що не має серця”.

Або: “Хто перейде на той бік моря і знайде премудрість?”

Або: “Зірки засіяли у сховищах своїх”.

Або: “Сни побачать”. “На стіни зйдуть”.

“Глибоке серце людини, і хто пізнає його”.

“Вода глибока — рада в серці *мужа*”.

“Людино, посади виноград”.

“Вам належить народитися з Вишнього”.

“Дав би тобі воду живу”.

“Ангел Господній скаламутив воду”.

“Хто перший влизив... здоровий був”.

“Пізнався ними в переломленні хліба”.

“Змія візьмуть, заговорять новими мовами”.

“Встань і ходи. І, скочивши, встав і ходив”.

“Встань, сплячий, воскресни із мертвих”.

“Жінці було дано два крила орла великого”.

Хто розв’яже хоч один зв’язок,

У тому блищить ізраїльське око.

Хто премудрий, той і збереже це. Тобто запримітить, дотримається, осягне і розміркує. Коли чуєш оце: “Згадуйте жінку Лотову”, то не досить згадати лиш те, що у Лота була жінка. Ця така пожива є голодна, нежирна, не ситна, худа, коротко кажучи, пустий колос і худа корова зі сну фараонового й світської суєти¹⁰.

Та треба обміркувати й пригадати те, куди веде розуми наші цей солоний бовван? Що ж навіноє нам ця несмачна й буйна корова? Не звертайся серцем твоїм у Содом жадібної тліні й суєти, не спочивай тут у смертній тині, а простягайся в майбутнє на гору з Лотом і так іди, щоб осягнути сіль, і нетлінну силу цієї тліні, і славу й воскресіння. Щоб те, що посіяне в тліні, встало у нетлінні, щоб ти заспівав: “Встань, *славо* моя!” “Один я, поки перейду”. І будеш отим блаженним подорожнім та чужинцем, про якого питає прозорливий Варух: “Хто перейде на той бік моря і знайде її?”

Оце-то й означає згадувати: “Поминайте жінку Лотову”. Тобто: розжуйте, розкусіть, розтовчіть, розбийте й зруйнують цього ідола, роздеріть лева, цього диявола, і знайдіть всередині сховану їжу й солодкий сік вічності, невідому й таємну премудрість Божу, про яку Ісая: “У сховищах спасіння наше”. Із двох сутностей складається слово Боже: “Одне говорить Бог, та подвійне чути”.

Дві країни має біблійне море. Одна країна наша, друга — Божа. На нашому березі колоски порожні, а корови худі, на другому ж боці моря і колоски добрі, і телиці добірні. Наш берег і бідний, і голодний, заморський же є Доброї Надії гавань, лоно або затока Авраама, місце багате, де весь Ізраїль пасеться й спочиває, залишивши на голодному боці содомлян. “Хто перейде на той бік моря?” А ось хто: “І полечу, і спочину”. “Я заснув, і спав, і встав”. Ось і дівця: “Під тінь його забажав і сів”. Спочивай, душе моя, мудра діво! Не бійся. “Коли поспиш, то солодко поспиш”.

О раю мій, раю! Ми тебе шануємо, але не розуміємо. Ах, з толком слід смакувати *слово* Боже, зубами сина Якового жувати треба. “Юдо! Ліг, заснув ти, як лев”. І не дивно: він міг розжувати й знайти собі насолоду спокою. “Як рай насолоди, земля перед лицем його”.

І всі ті мають Юдині зуби, про яких написано: “Як ранок, розливаються по горах люди численні й міцні, подібних до них не було одвіку”. “Праведник дерзає, як лев”.

“Поминайте жінку Лотову!”

Всі створіння є тінь привида, а Бог є дух видіння. Ось тобі два береги Хвалинського моря¹¹: північний і південний.

“Поминайте жінку Лотову!”

Чуєш похмурого привида? Згадай через цей морок світло видіння. Торкаєш невідчутного солоного кумира; чому через цю прикмету не спаде тобі на серце сіль нетління й смак вічності? Бачиш північний берег? Пом’яни на ньому південний, невидимий. “Із півдня прийде Бог”. Приготуй паску. Бо ж тут не нажитися. Не ногами перейдеш, ні кораблем, ні крилами. Сам Господь полонить серце твоє і переставить від смерті до життя, від буйства — до розуму й суду. “Бо шлях Господній є суд і милість”. Якщо дивишся на цю жінку, то чому перелюбствуєш у серці твоєму? Навіщо думаєш спочити на її плоті й крові? Чому не розміркуєш, що плоть і кров не є Царство Небесне, не є спокій і насолода, а мертвий цей бовван, тінь і привид, однак ця прикмета веде тебе до твоєї мітки, до мужа свого, щоб не з нею, а з ним тобі спочити й відчутти насолоду. “Ти знищив всякого перелюбного від тебе”.

Хіба ж є щось велике муж її Лот? О друже мій! Коли син Авраама є великий чоловік Христос, а його ж племінник Авраамів чи здається тобі чимось малим? Про весь цей рід сміливо скажемо: “Рід же його хто пізнає?”

Лот є ота *людина*, про котру написано: “У запах мирри твоєї йдемо”.

За ним-то й течуть чисті діви із північного берега на гори Кавказькі, щоб упитися й спочити. “Вп’ються від жиру дому твого”. Лот є одного роду з смирою, тобто жир або клей із ароматних дерев. Ось премудрість Божа! “Як смирна, випустив запах”. “Смирна, й стакти, й касія від риз твоїх”. Грецьке слово — стакти, а по-єврейськи — Лот. Чи стакти не благий дух? А дух благий чи не те ж саме, що й Бог? Шабаш! Тут спочинемо! “І полечу, і спочину”. “Господь пасе мене”. “На багатому місці посели мене”.

“Поминайте жінку Лотову!”

О жінко, жінко! Ти й горе, і насолода моя. Живиш і умертвлюєш... Якби ми любили тебе так, як твій найсолодший муж Лот, як і Христос церкву свою, то ніколи б ми не розлучали тих, кого Бог поєднав. Тайна ця велика... А нині, холодно й неосмислено люблячи, а безтолково й безпам’ятно поминаючи тебе, не згадаємо про мужа твого, розділяючи нероздільну двоїну й забувши пораду Божу: “Сину чоловічий, щоб не сотворив ти дітей за плоттю”.

Й неможливо, щоб ця Єва не вкусила смертних плодів і не породила дітей на пагубу тоді, коли з нею почнуть амуритися підлі, плотоїдні й хамські оті серця, які описані так: “Полижуть землю, як змії, що повзуть по землі”.

“Пізнай, як попіл, серце їх, і спокушаються”. “Вороги його землю полижуть”. “Смерть врятує їх”, “Отрута гаспидів під устами їх”. “Тріб відкритий — гортані їх”. “Візьми мене, Господи, від чоловіка лукавого”. “У серці і в серце говорили зле”. Як так? А ось як!

Принесли з собою злість у серці своєму, тому й не знайшли доброти і в серці жінки Лотової, крім слів потопних і мови облесної, з якою прийшли. До доброти ж тієї, прихованої, не дісталися. “Вся слава дочки царевої всередині”.

І це ті содомляни, що бродять по околицях міста. “Преславне говорилося в тобі, місто Боже”. “Марія зберігала всі слова в серці своєму”.

Та як же їм і знайти? Бо ж “глибоко серце”, а ще більше отому чоловіку: “Зійде із землі життя його”. А їх справа повзати й їсти землю всі дні свого життя. Смерть їм — хліб, а мати — ніч. “Зголодніють на вечір і обійдуть місто”. “Проклятий ти більше, ніж вся скотина!” “Проклятий Ханаан-підліток!” “О нетямуща й тверда серцем!”

“Поминайте жінку Лотову!”

О прекрасна моя й благословенна серед жінок, неплідна! Не можу досхочу наміритися про тебе — така солодка мені пам’ять твоя, пам’ять Лотова. Сім мужів і 7000 мала ти, і нині маєш, але всі перелюбні, крім Товітового сина, а Рафаїлового друга Товії. Цей накадив покій нареченої й ложе твоє фіміамом і запашним чадом, що виходить із найсолодшої пам’яті про мужа твого, хай буде вічна пам’ять праведнику, переспав із чистою нареченою соромливо й цнотливо, поза бісовим ідоловим смородом, знайшовши, як у рибі печінку, всередині цієї царської дочки славу її, касію й стакти в ризах її; виростив дітей не на рабство, а на свободу, які не від похоті жіночої, не від похоті чоловічої, а від Бога народилися, як зробив отой пророк: “Віднині дітей сотворю, які сповістять правду твою, Господи, спасіння мого”. “Я заснув...” Скажіть мені, хто у вас чоловік, який боїться Господа? Хто? Не Ханаан-підліток і хлопець, а муж отой справжній: “Господь з тобою, муже сильний”.

Чи є хто із числа отих мужів? “Мужі, любіть своїх жінок”. “Я ж говорю про Христа і про церкву”.

Тож полюбіть зі мною неплодовиту оцю! “Звеселися, неплідна, ненароджуюча!”

Якщо ж ця не подобається, то, крім неї, є численні царські дочки. Які? А ось вони: Юдіф, Руф, Рахіль, Ревекка, Сара, Анна, мати Самуїлова, любя Давидові Авигея, Даліла Самсонова, Фамар, Есфір. А Єву ти забув? І чи не читав ти, що ангели Божі амурилися з дочками людськими? Оці-то дівчатка зігрівали старість Давидову. З тими ж любився й син його, і хвалить усіх в одній з останніх притч. Всі ці жінки амуриються й народжують не на нижніх північних берегах і полях, а на крутих гірських черкеських верхах, у безпечних місцях райських; і про цих-то олениць запитує Бог Йова: “Чи зрозумів ти час народження кіз, що живуть на кам’яних горах?”

Отам-то й оновлюється орлина юність Давидові. Виростають нові роги і йому, і козам. Там і євангельські олениці: Єлизавета й Маріам, що піднялася вгірне. Туди ж піднята Петром і Тавіфа, тобто серна, сайгак. Туди відсилає ангел і мироносиць. Коротко сказати про всіх: хай не розтлється їх дівочість. “Дано було жінці два крила орла великого”.

“Поминайте жінку Лотову!”

Що ж ти думаєш, о амурнику мій? “Не такі поради мої, як поради ваші”.

Знай, друже мій, що Біблія є *новий мир і люд Божий*, земля живих, *країна й царство любові*, гірний *Єрусалим*; і, крім підлого азіатського, є *вишній*. Немає там ворожнечі й роздору. Немає у тій республіці ні старості, ні статі, ні відмінності — все там спільне.

Суспільство в любові, любов у Бозі, Бог в суспільстві. Ось і кільце *вічності*! “Від людей це неможливо”.

Кинь думати, що Єва — стара або чужа жінка. Ці думи від берегів содомлянських. “Гроно їх — гроно жовчі”. Цей-то корінь вверх проростає, багатьох оскверняючи. І чи не осквернились численні, прочитавши про Лотове пияцтво? “Все ж бо чисте чистим”. “Та осквернився їх розум і совість”.

Плюнь на бабські й дитячі казки, [читані] невіруючими читцями, і на брехню, відригувану плотоїдними зміями, які розтлили Єву, які звертають своє лукаве око назад у Содом, на своє блювотиння. “Зголодніє, як пес”.

А ти, мій друже, поспішаючи й не оглядаючись ні праворуч, ні ліворуч, старанно йди в гірне, куди кличе тебе не ошуканець змій, а прозорливий Захарія. “О! О! Біжіть із північної землі”. І Ісая: “Відступіть! Відступіть і вийдіть звідси”. “Прийди, і покажу тобі суд любодійців великих”. “Як від вина люті любодіяння свого напоїв усіх поган”. “О місто крові, все брехливе, повне неправди... Звук бичів, і звук гуркоту коліс і кіннотника, що проїжджає, і колісники гуркітливої... Відкрию минуле твоє перед лицем твоїм і покажу поганам сором твій і царствам безчестя твоє... Покладу тебе в притчу... Напушу на тебе глухоту за нечистотами твоїми”. “Впаде, впаде Содом”.

“Поминайте жінку Лотову!”

Та, о друже ти мій! Спершу приодягнись і приготуйся для тієї Сінайської гори, що димить тим солодким димом нашого Лота. “Ми є запах Христа”. Прошу, будь мудрою дівою, якщо хочеш бути в Кані Галілейській¹² і насолодитися соком, засолодженим жезлом Мойсеевим і перетвореним із сечі огидних цих псів, що мочаться до міської стіни. Заплач, о Єреміє, як “зменшилося добрих дів”. А ти веселіше заспівай, о Ісає!

“Святися, святися, гірне місто!” “Зведи навколо очі твої й дивися”. “Це дочки твої на плечах піднімуться”. “Які вони?” “Вони, як хмари, летять і, як голуби, з пташенятами до мене”. “Відчиняться ворота твої завжди. Прикладеться до тебе багатство світське...” “Радій, пустеля”. “Хто дасть мені крила? І полечу...”

Та як же тобі до того весілля й до гірного подружжя добратися? Як приступити до неоглядного Кавказу й злетіти на кручі його? “Перетворю трудне для нього на легке”. “Дам їм шлях новий і підуть”. Який шлях? Ніколи ти його не пізнаєш. Як же? Скажу. Якщо хто не народжений пороною з отої вишньої *країни*, то не може знайти отого шляху й зійти в гірне. Мовчи мені з дурним питанням Никодимовим. Плоть, тричі народжена, є лиш грязь і лиш той же земний бовван. Та нужда в тому, що глиняна твоя природа зачне, прийме і вмістить, як нива зерно, гірної породи й нових людей *насіння*. Слухай, насіння, що висівається за родом. Чуєш, за тим високим родом. “Рід його хто пізнає?” Ось тоді-то народжене від духа є друге, нове й інородне, крім того, що народжене від плоті, якщо сказати Мойсеевим стилем: “*Людина — людина*”, тобто душевна разом і духовна, не всім знайома: “Я, котрий говорить, є від вишніх, ви ж — від нижніх”. Ось у чому, повторюю, нужда! Щоб із твоєї купи гною блиснув алмаз, а від піщаної твоєї гори відкотився отой наріжний камінь. Щоб болото й грязь твого трупа проростили стебла трави, які випускають насіння за родом божественним. Щоб польові й дібровні лілії й запашні кущі виникли із землі й поверх землі твоєї. Хай твої мертві кості проростуть, як трава, хай підніметься стіна тільки твого і пустеля твоя вічною в роди родів. Оце-то й є

народитися вдруге, тобто з вишнього, і знайти в собі те, що ніколи не починало бути, а ти лиш глухо про це чув без всякого смаку, і на серце тобі воно не спадало, і ти того не чекав, не думав про те, а якщо й думав, то дума твоя була подібна до беззубого немовляти, що обертає в устах своїх найблагородніший із Соломонових садів горіх, та не по своїх зубах.

Якщо ж комусь прийшов час і вдалося розкусити самого себе, то цей у своїй світлиці, коли й на думку не спадало, без надії, викопав золото. Яке? Оте. “Золото тієї землі добре, і там рубін”. “Радійте зі мною”.

Тоді серце стає доброю нивою, падає й приймається вічності зерно, а плоть, як поле квітами і як суха в кущах палиця, процвітанням весняних гілок, наче горіх, наповнюється зерном отим: “Я хліб живильний”. “Я квітка польова й лілія долин”. “Підняла земля трав’яну рослинність”. “Квіти з’явилися на землі”.

У якийсь час з вишнього вдруге буваємо народжені чистою дівою, яка зачала й вмістила того, хто лиш один і один святий. “Це раба Господня”. “Господи, у череві зачав, і поболів, і породив дух спасіння твого”. “Слово плоттю було і вселилося в нас”.

Розумій же мені і пам’ятай віднині про богословське створення отого чоловіка. “Створив Бог чоловіка”.

У гірній республіці все нове: нові люди, нові створіння, нове творення — не так, як у нас під сонцем, усе мотлох мотлохом і суєта суєт. “Усі діла його у вірі”. “У творіннях рукою твоєю повчався”. “Хто творить ангелів своїми духами”. “Сотворю, і хто відверне?”

Слухай же! Хай напишеться це пальцем Божим на серці! *Створення людини — це друге народження*. Воно буває не тоді, коли содомська людина із плоті й крові і начебто із болота й грязі горщик здіймається, зліплюється, утворюється, виробляється, стоїть, ходить, сидить, махає; очі, вуха, ніздрі має, рухається й пишається, наче мавпа; жартує і багато говорить, як римська Цитерія¹³; відчуває, як кумир; мудрує, як ідол; намацує, як підземний кріт; обмацує, як безокий; гордиться, як безумний; міняється, як місяць; непокоїться, як сатана; павучиться, як павутиння; голодний, як пес; жадібний, як водяна хвороба; лукавий, як змії; ласкавий, як крокодил; постійний, як море; вірний, як вітер; надійний, як лід; розсипчатий, як порошок; зникає, як сон... Оця людина всяка фальшива: тінь, пільма, пара, тлінь, сон.

Коли ж буває пряме створення людини? Тоді, коли друге народження. Не дивуйся з цієї слави й цього слова: “Вам належить народитися з вишнього”.

Тлінний кумир обмежений, закритий тіснотою. Духовна ж людина вільна. У висоту, в глибину, в ширину літає без меж. Не заважають їй ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустелі. Провидить віддалене, прозирає приховане, заглядає у минуле, проникає в майбутнє, ходить по поверхні океану, входить зачиненими дверима. Очі її голубині, орлині крила, прудкість оленя, лєвова відвага, вірність горлиці, вдячність лелеки, незлобність ягняти, швидкість сокола, журавлина бадьорість. Тіло її — діамант, смарагд, сапфір, яшма, фарсис, кристаль і рубін. Над головою її літає седмиця Божих птахів; дух смаку, дух віри, дух надії, дух милосердя, дух поради, дух прозріння, дух чистосердя. Голос її — голос грому. Несподіваний, як блискавка і як шумний буремний дух. “Де хоче, дихає”.

Господи! Чи це отой чоловік, якого ти пам’ятаєш, поставивши його над ділами рук твоїх? Мила тобі пам’ять цього праведника. Мило згадувати його при жінці Лотовій. Хочеш покласти і на наше серце ім’я і пам’ять його. Заради цього звів ти його перед очі

наші, одягненого в бовваніючу шкіру нашу, щоб прославити в нас і сина, і того ж брата твого, посланого на наше спасіння. Та ми не вгадали і замість нього самого розділили собі ризи його за модою Пентефрієвої жінки¹⁴. А мода ця звідти, що содомляни відчують лиш відчутне, позбавлені Ісаакової догадливості, який вдихнув від риз свого сина пахощі Лота. Ми захоплені цією модою: ні Лота, ні жінки його не впізнали. Через це та безплідна була для нас просто неплодовитою, коли ми з Ісавом на содомському полі забавлялися полюванням, не на горах з Яковом, забувши пораду пророка Наума: “Не торкайся полювання”. Слухай, о місто крові: не торкайся полювання. “Бачив, і це муж *один*”. “Здійметься пишнота *його* вище небес”. “Помисли серця *його* в рід і рід”.

Ось тобі друге народження і пряме створення! “Дух Святий зійде на тебе...”, тобто невідчутний, інший, новий, вічний, словом, скажи: “Останній Адам у дух животворний”.

Якщо “всі діла його у вірі”, тоді й чоловік, Богом створений, є невідчутним. Дух духа творить. “Народжене із духа є духом”. Сліпота содомська своє, від плоті народжене, відчуває, не простягаючись вдалину, а Ісаакова віра, відчуваючи синову ризу, помічає невидиме, крім відчуваного, і при глухому боввані, який бовваніє в плотських очах, зводить голубине *око* на *щось* вище, і, приєднуючи до підлих і гнилих думок високі й прозорливі, які насичують серце, думки, що наче знялися високо-високо й на просторах гірних небес гуляють, приманюють до поваленого цього стерва орлиних пташенят, соколів, кречетів, воронів, щоб не пожерла, як у сні фараоновому, худа содомська стерва чистої й вибраної телиці і діви премудрості Божої; та замість того мертве живим і смердюча содомська їжа хай буде пожерта *славою* нетлінною, силою воскресіння й високими *Вічного* думками, наче орлами, які звисока налетіли. Ось! “Де труп, там зберуться орли” — герб повірників. Ось що є! “Хай птахи помножаться на землі”.

Чи розумієш нині оце: “Прикличе зі сходу птицю”? Або оце солонівецьке: “Око, яке лає батька і докучає материній старості, хай виклюють ворони й орлині пташенята”. “Як орел, покрит гніздо своє і палко забажав пташенят своїх”.

Цей гірський орел перероджує нас, створюючи із плоті духів своїх, із не сущих — сущих, із скотини й звірів — людей, зародившись у боввані нашому, як у горісі й колосі зерно, а в ягоді виноградній мед солодкого соку. “Закон твій посеред черева мого”. “Посеред вас стоїть, його ж не знає”. “Це діва в черево прийме”.

Не зі сторони він приходить, і не із плотських вив’язується сітей *вічний, цілісний*, а у нашій же плоті, наче світлоносна іскра у кремінці втаюючись, в кінці свого часу, як лілія із ниви і як у безводній пустелі джерело, з’являється. Його справді перетворює оте райське джерело: “Джерело вийшло і напоїло всіх”.

І в цю самісіньку ціль пускає Ісая таку стрілу: “Кості твої зажиріють і будуть, як виноградник напоєний і як джерело, в якому не висохне вода...” “Кості твої проростуть, як трава, і розгалужаться, і наслідять роди родів. І створяться пустелі твої вічними, і будуть основи твої вічні родом родів. І назвешся творцем огорож, і стежки твої посеред [них] заховась”.

Здивувалась, почувши про цю воду, самаритянка. Просить її в учителя, побажавши її з оленем Давидом. “Хто напоїть мене водою?” Не содомською, а із вертепу вифлеємського, із роси, красот і висот Йосифових, від гір Аермонських, що сходить на бороду Аарона і на всі покидьки плотські, хай збудеться на благо: “Ріки із черева його потечуть”.

При цьому чоловікові зникає у нас сліпота й нежить, а ніс їй — нюх і догадливе оте Ісаакове почуття, що може нюхати Лотове кадило, стає високим, як соломонівська піраміда, просто скажу, Біблія, котрій він як родичці своїй каже: “Увійди в сад мій, сестро моя, наречена”; “Хто він, який приховує від мене раду, а слова тримає у серці? Чи сподівається від мене втаїтися?”

Цей муж, зачатий від тебе, чистої діви, без мужа ж народжений, а не створений від Бога без матері — дух від духа, світло від світла, залишає вас, батьків своїх, і прилипає до жінки своєї, цей справжній Лот закричав від радості: ”Це нині плоть від плоті моєї, і, наче вино в чашу наливається, хай будуть обоє в одному”. “Відчини мені, сестро моя”. “Ворота ці зачинені будуть і, крім нього, ні для кого, хто смертний, не відчиняться”.

Ось хто відкриває нам шлях у гірне: “Знаю чоловіка, що пройшов небеса”.

Він не лише на неприступні вершини гір Кавказьких, а й на небо, навіть до Сатурна і в саме сонце сходить і опускається. Не думай: “Як каже цей, який з небес зійшов?” “Не нарікайте між собою”. “Я двері”.

“Поминайте жінку Лотову!”

А коли прекрасне це *дитя* єврейське задушиться чи потопом зміїного блювотиння, чи злобою іродською, тоді не тільки Рахіль і Юдіф залишаються вдовами, а й усі дочки єрусалимські ридають, позбавлені нареченого й весільних шатів. Не думай, що плач Єремії дивиться на нижнє місто; а не на вишне, біблійне, на матір нашу. “Хай плачу день і ніч”. “Як віднялася від дочки сіонської краса її”. “Перелюбствують усі”. Отоді-то прекрасна ця наречена сумує, кидається, бігає, шукає його: “Розшукав його та не знайшов його”. Напали ж на мене содомляни, які тіль відчувають, били мене, поранили мене: задоволені негідники ці недостойні тим одним, що здерли з мене одяг, розділили ризи мої між собою, та не вдихнули із риз моїх насолоди й бажання мого, лілії моєї, запашної мирри нареченого мого Лота!

Відступіть від мене у полум’я й жупел содомської насолоди вашої, о перелюбники! Тікайте від мене, змії, що пожирають землю, пси, що мочаться до міської стіни, плотожадні звірі, вепри дібровні. Жерить терня й чортополох. Ось салат для ваших губ! Райський куш не для ваших ніздрів. Зуби ваші Агарині, очі Ліїні¹⁵, вуха гаспидові, ніздрі й ніс свинячий і поганий, що не може почути духу Божого ні в райських квітах, ні в святах святих, ні у стовпі хмарному, ні у стовпі соляному, ні у піраміді ліванській... “Дивився праворуч і поглядом не показував, що знає мене”. “Глянув, і тут не було *чоловіка*, і не бачив мужа, всі відхилилися в Содом, непотрібні були всі до одного”.

Де ти, о чоловіче-чоловіче? Яви мені образ твій і дай почути мені голос твій, бо я поранена любов’ю чистою, нетлінною, цнотливою. Виведи із темниці содомської. Звільни твого племінника з полону, вірний чоловіче Аврааме, щоб ми пішли в гірне старанно і там, на гірному місці, зазнали насолоди, нові люди, від нового вина, і спочинемо.

“Поминайте жінку Лотову!”

Умійте, друзі мої, поминати жінку Лотову. Коли в Божих книгах читаєш: пияцтво, наложництво, кровозмішання, амури й т. ін., то не барися на содомських цих вулицях, а прохось не замислюючись по них і на шляху грішних не стій. Бо ж Біблія не до цих вулиць, а лиш через ці вулиці веде тебе у гірні країни і чистий край, — не у плотські мудрування й виходить до вічного. Біблії не потрібне черево, цей наш нижній Бог, ані

шлюб, ані цар плотський. Вся вона у вишньому Богові. Невже ти й у цьому не відчуваєш смаку слова? “Премудрість у виходах співається” або: “Не впивайтесь, а бесідуйте в проходах, тобто в пасках”. Ей! Ця Лотова байка здавна псує читців з невмитими їх руками й ногами, роздразнюючи в них догоджання плоті, і на неї пальцем показує Павло, щоб не впивалися вином, а під виглядом вина напивалися б духа Божого і вина Нового Заповіту, не содомського. Ось причина миття ніг перед Тайною вечерею! Так же й Мойсей підготовлює Ізраїль до з’їдення паски, щоб у подорожньому маскарадї, підперезані, стоячи, і в капелюхах, і з жезлами паску їли. А що означає ця церемонія? Те, що Біблія є *паска, прохід, перехід, вихід і вхід*.

Що ж далі? Те, що Біблія є книга й слово, яке заповів Бог. Ба! Та це, скажеш мені, і бабця знає. Чи не так? Звичайно. Знає це будь-яка дурепа. То тепер із твоїх же уст суджу тебе. Чому ти не сидиш вдома, коли цей день не є твій робочий, а субота Господу й Богу твоєму? Навіщо ти із свого ганебного домика нікчемний мотлох носиш в суботи, в покої, в чертоги, у світлиці й житла Божі? Навіщо пхаєшся з твоєю бідністю й смородом у місто вишнього? Ти забув те, що й баби знають? Не спало на думку, що Біблія є храм вічної слави, а не плотського твого паскудства? Навіщо ти там знаходиш пияцтво, марнотратство й твої амури? Чи це не є оскверняти суботу, преблагословенну цю суботу? Ей, оскверняєш, коли вводиш рабське ярмо й тяжку роботу в країну досконалого миру й свободи. Будь ласка, оцнотлився. Роззуй свої чоботи вдома, обмий руки й ноги, облиш все твоє тлінне і переходь до божественних. Паска! До цього переходу Біблія для тебе і міст, і сходи. Паска! Там тобі воздасться замість тління все нетлінне. Паска! Спробуєш, чого око твоє не бачило і на серце тобі не приходило. Паска! Якщо вона б’є тебе в щоку, повернися другою, південною стороною до неї моря. Паска! Якщо благо віддаєш їй за благо, то не велика ще в тобі благодать. І заблуканий читець теж творить. Та якщо зло тобі представляє, а ти замість того знайшов їй благо, тоді-то ти син вишнього і оця-то є паска. Чи представляє тобі й вихваляє в Лоті пияцтво? Згадай, що наше пияцтво зле, а Боже добре.

Паска! Твоя мати Біблія нічого не хулить, крім твого, і нічого не хвалить, крім Божого. Паска! Чи хвалить змія? “Будете хитрі...” Пом’яни премудрість Христову. Він сам є змії. Паска! Чи радить усе продати, а купити ніж?

О немовля! Не згадуй про твій ніж. Це той кинджал, котрим через череву проколов внук Ааронів Фінеєс ізраїльтянина, що блудив з мадіанкою — одним ударом і його, і її.

О читці мої, читці! Хай дасть вам Господь мій цей кинджал, щоб відсікти отруту й шкоду Лотової оцеї жінки, яка кохається з багатьма. Хай проколе лоно цієї блудниці, навіть до кісток і мізків її, найтонший, гострої сили й духа Божого! Паска! Чи величає вона перед тобою сонце, місяць, зірки, райдугу, квіти, трави, дерева, птахів, риб, людину — володаря всіх отих створінь, що творяться в світлій Господній седмиці? Будь ласка, онімій на якийсь час із підлим твоїм світом і з усіма смертними смертних письменників коперниканськими системами. Облиш весь цей фізичний гній і полову дурним і шмаркатим дівам. А сам їж з Єзекіїлем запашну проскурку й ситну *манну* священної *паски* Божої, переходячи від землі до небесного, від відчутного до невідчутного, від нижнього, тлінного у світ першородний. Паска! Звели так, як Навин Ісус, і скажи сонцю: “Залишися в твоєму світі! Тепер ти мені не потрібне. Я йду до *сонця*, кращого за тебе. Ти годуєш,

освітлюєш і зігріваєш раба мого, плотську систему. А те невечірнє сонечко самого мене, мій центр, мої думки, мою сердечну безодню, нічим видимим і відчутним не задовільнювану, що хвилюється непогамовною люттю жорстокої спраги, ширшу від усіх Коперникових світів, насичує, насолоджує, втишує і повністю втішає”.

Паска! Хай стане сонце на заході! Хай гляне серце твоє на нове світло, викликане із пільми й мороку, із сонця вечірнього, що засіяло над ширшою від небес безоднею серця твого! Хай пам’ятає пам’ять твого серця, чого не бачить твоє тлінне око! Господи! Що таке твоє світло, про яке нам нагадує монумент західного сонця? Скажи мені, Господи, мій кінець і число днів моїх, яке є, хай зрозумію”. Відкрий мені: до якого кінця веде нас і куди цей день наш, це сонце наше? Покажи мені, яке є і що означає число днів наших, число седмиці, бідної цієї седмиці днів цих наших? “І був вечір, і був ранок...”

О нетямущі! Які ми зашкарублі й тупі в розумінні пророчих пісень! Та чи цей преподобний образ, щоб зобразити преподобного мужа? І щоб поставити всесвітнє оце око як монумент недремного ока? Цей є отой муж: “Господи, що є чоловік, як пам’ятаєш його?”

Пророки уподібили його до нашого сонця. “Чоловік до суєти уподібнився”. Чи не гірне царство Біблія? Чи не він цар блаженної країни живих? Чи не цьому [належить] влада на небесах і на землі? Чи не він суддя над ділами рук Божих? Чи не він начало й кінець всієї Біблії? Чи не він поклав на сонці поселення своє, одягаючись світлом його, як ризою? Чи не він п’яддю виміряв седмицю днів наших? Чи не він є премудрість, що створила собі цей дім семипірамідний? Чи не його оспівує сонце і ота пісня: “Хай буде із сонцем?”. Його-то небеса проповідують, йому-то слава у вишніх цих фігурах, він-то є день, джерело вічності, ні у висоту, ні в глибину, ні в ширину не обмеженої, що наповнила й носить всяке до останньої жилки і волоска. Оцього-то дню, дню великому й дивному, наш день відригує слово, й слово блага. Цей день наш є ікона й картина, є образ для отого, море й кит, що Йону відригує.

“Це вам знамення”. У цих сонячних ризах, у цій плащаниці й пеленах знайдете немовля, красивіше за всіх синів, *сина* отого: “Поки прийшов, став наверху, де було дитя”.

“Це благовіщую вам радість велику! Благовіщую із старого дня — новий, із плачу — радість вічну. Затрубить, небеса! Благовістять і ви, друзі мої, благовістять день за днем”.

Зрадимо й звеселімося у цей день! Не в погану сторону завело ти нас, о сонце наше! І ти, вогненний херувиме! Колісниця нашого нового чоловіка. Довезла ти нас, коліснице Божа, туди, куди довела волхвів зірка. Інші на цій колісниці не знайшли нічого, крім фізичного болота і своєї плоті. Самі сіли на ній і на конях її, наче на чомусь твердому. Тому й загрузли у вогняному цьому морі сонячному, у содомському цьому вогні й жупелі. Ми ж, прикликавши ім’я Боже й отого Ісаїного чоловіка: “Царя зі славою побачите, і очі ваші побачать землю здалека”, — дісталися з Ізраїлем до гавані, до твердої гавані південної сторони, облишивши колісницю гонителів з вершниками їх у потопі вод великих, співаючи Господу нашому переможну пісню. “Ці на колісницях, а ті на конях”. “Погрузли, як олово у воді”.

Залишайся ж ти, коліснице, собі! Тепер ти не потрібна, коли довезла до того, кому ім’я схід, й довела нас туди, “де було дитя”. Він тобі велить: “Хай стане сонце”. І стало сонце.

Ось так-то належить їсти паску і на виходах насичуватися премудрістю. Розмовляти в проходах!

Паска! Таким чином зустрічайся й з місяцем, і з усім нанесених у седмицю створюваних істот мотлохом. Не зачіпай клятви єрихонські, січи з Навином всіляку безбожну мову, навіть без меж. Усе те язичництво, що клятва, все клятва, що плоть, все те плоть, що тінь, знамення, образ або межа... Чуєш! Січи, не щади нічого. Заколи з Петром всяке там дихання, покинь мертве, їж живе, оскверняй скверне, а святі святе. Один святий, один Господь. “Зранку бив усі грішні землі...”

Чинити беззаконня означає: духовне перетворювати на плотське, а Боже діло — на людські й фізичні плітки: псувати матір нашу спільну — Єву — Біблію, життя наше по-зміїному. Для себе ж все освятив Бог, навіщо до себе тягнеш, о змію? Навіщо руйнуєш, що створено, о вбивцю? Плоть ніщо, і все плотське є ідол і ніщо. Зроби духовним — ось істина! Ось діло! Ось створення! Сотвори ангелів — духів, а не плоть. Все те ангел, що служить Богові, все те служить, що хвалить, все те хвалить, що для нього зібране, зроблене, посвячене. Слухай все і сотвори все, тоді ти мені муж мудрий, що заснував собі хramину на камені, не на піску. Ось твердість! Паска! Чуєш воскресіння? Не пхайся зі своїм! Чуєш народження? Забудь твоє! Чуєш про дочок Лотових? Не згадуй людей і дому батька твого. Проходь, о дочко моя, далі, прихили чуйне вухо твоє. Пророки тобі твоєю мовою говорять, та не про твоє, підлими й старими промовами, але нове й премудре. Проходь твоє. Виходь до доброго. Ось що означає: “Премудрість у виходах співається”. “Мої виходи — виходи життя”.

Вознесися хоч до сонця, як орел, і сонце є тлін і лахміття, а ти все летиш у повітрі. Цим орлом гребує Соломон: “Не знаю орла, що ширяє в повітрі”. Не лише все під сонцем, а й саме сонце є лахміття й суєта. Всяка система світу є ідол Деїрського поля, а золота голова його — то сонце. Поки ти у світі, доти ти в суєті, а не у виході Божому з гострозірним отим повірниковим орлом, про якого, як про коханого, запитує Бог Йова: “Чи не твоїм повелінням здійсмається орел?”

Все підле і все низьке, крім Бога, і не можеш похвалитися з Павлом: “Не даремно йшов”. Поки повзеш зі змієм, ненависним Соломонові, по каменю й по стихіях фізичних, а з орлом, що має око совине, літаєш по відчутному повітрі. “Всяка плоть — сіно”.

Злети над стихіями, пролети всю повітряну безодню, вилети з усієї тліні в непорушну твердь вічності, ось тоді-то ти перебуваєш у виході Ізраїлевому, із рабства фізичного, бідного, зруйнованого. У той час заспівай з Авакумом оцю пісеньку: “Господь Бог мій, сила моя, і поведе ноги мої до завершення, і на високе зводить мене, яке мені перемогти [належить] у пісні, що оспівує його”. Бачиш? Як високо підіймаються пророчі музи! Зауваж і розжуй оце: “Перемогти у пісні”. Тобто піднятися туди, куди Божа муза веде. Так і римляни говорили: “Ascendere, superare montem”¹⁶. Це означає переставляти гори, щоб фізична тінь не заважала Лотовій дочці, щоб не заступала вірі орлиним оком, наче в телескоп, бачити віддалене й високе, та всюди суще — світло, що світиться за пільмою; поверх горбів, що виникають серед потоку; землю й гавань ізраїльську, обітовану, високу, нагірну, затоку, надра й лоно Авраамове, камінь і дім мужа мудрого; гніздо горлиці, улюблені поселення Господа Сил; суботу й шабаш дуже небезпечного плавання; кінець днів і сповнення ридання свого, той каже тобі, схід і вихід, і паску, що була центром

солодкої бесіди отої між отими трьома співрозмовниками: Христом, Мойсеєм та Іллею на Фаворі. “Прийдіть, зійдемо на гору Господню...”

Та, о Господи! Не зведеш нас довіку на твою гору нашою силою й мудруванням, хіба твоєю єдиною. “Не вийди, Боже, в силах наших”. Лиш ти даси нам допомогу. Виходи твої високі виходять у живе, а всі ми із фізичної суміші, плоть і кров, дух, що бродить по мертвих стихіях, не звертається в гірне, хіба в Содом. Хто ж зійде? Адже хотіння готується від Господа. І орел його ж повелінням злітає. Де ж нам узяти другу волю, другу душу, серце й око? Ось де: “Вам *належить* народитися з вишнього”. Тоді відчуємо смак у цьому. “Премудрість у виходах співається”.

“Поминайте жінку Лотову!”

Якщо ти, мій друже, народжений з вишнього і ти особливий сутністю, то здрастуй ти, дочко Лотова! Радій, наречена ненаречена! Чуєш, дочко! Не забудь, що в країні, у царстві живих, немає віку, статі й різниці. Всі там у Бозі, а у всьому всяким є Бог. Коли ти дочка, то й наречена, і мати, й сестра, а Лот тобі і батько, і наречений, і син, і брат, і навпаки. Ісая то нареченою, то нареченим Божим виявляється. “Як на нареченого, поклав на мене вінок”. “Як наречену, прикрасив мене красою”.

Христос друзів своїх називає разом і матір’ю, і братом, і сестрою. Хоч Біблія тобі, хоч ти їй дочка і батько, і брат братові, і друг другові, і сестрі сестра. Соломон і жінкою, і сестрою, і братом, що допомагає братові, називає премудрість Божу. У цього-то друга-сусіда друг позичає хліб для гостей у Євангелії. І чи не те ж саме є, що Давидові любя Авигея приносить у подарунок кілька кошиків, наповнених смоквами, гронами й у чистоті спеченим хлібом? І чи не те ж саме робить Мелхіседек Авраамові, Авраам же також гостям своїм? І чи не те ж, що Давид, перемигши з Авраамом, за Авакумом, усю содомську нечисть у “Пісні над піснями” Божих і перевершивши всі стихії, всю смерть перемигши, зійшов у Сіон, за Павлом, до того на обід столу, від якого не мають влади вкусити всі чутливі содомляни, і не тільки сам наситився, а й неімушим бажаючим роздарував хоч по одному млинцю сковорідному? “Зійшов ти на висоту, полонив ти полон...”

Коротко кажучи, все, що вихваляється про дружбу, про родину, про гостинність, про хліб, про наїдки, про одяг, про дім і його прикраси, про дари, про виноград, про сади й плоди, наприклад: Йосиф дає пшеницю братам своїм, підкладає їм золото у їх лахміття. Савська цариця відвідує Соломона й пригощається. Ламаються хлібини в пустелі для 5000 голодних. Дари від волхвів приносяться. Приготовляється царська вечеря й інше. Знай, що все це дивиться на бенкетування дочок Лотових і все є того ж кореня пагін, як потік із джерела. “Вп’ються від жиру дому твого”. “Блаженний, хто має плем’я в Сіоні”. “Блаженний, хто з’їсть обід”. “Премудрість створила тобі дім”. “Пили ж і впилися з ним”. “Пийте із неї всі”. “Пізнаний ними при ламанні хліба”. “Покладіть мене в яблуках”. “У тінь його забажав”. Усім цим побрехенькам ось куди вихід: “Брат, якому брат допомагає, як твердиня”. “Я братові моему, і брат мені”.

Смертний, не народжений з вишнього, не є родич Біблії. Не може смертне серце поєднатися з божественним серцем. Велика суперечність, тобто антипатія, як між небом і землею, між денним птахом і нічним, між зруйнівним і вічним. Думка або серце є дух, володар тіла, господар дому. Ось справжня людина! А тіло? Це мушля устриці. Якщо

зруйновано фізичні думки й серце, то людина є мертва стихія, порошок і тінь і ніщо. “О Ісая! Пізнай, що попелом є серце їх”.

О, як справедливо називає таких Біблія мертвими! Створиться ж і воскресне тоді, коли зародиться у зруйнованому серці серце вічне і над темною нічних думок безоднею засіє оне *сонце істини*. “Хай буде світло”. “Воно й засіяло в серцях наших”.

Біблія є *думки Божі*, це є вічне серце, а серце вічне є й людина вічна. “Помисли серця його в рід і рід”.

Чи не до речі пророки, тобто видющі, живі й божественні серця, фізичне, що освітлює грязь, сонце створили портретом, що зображає богочоловіка, тобто божественних думок і джерело вічних променів — *серце*, що сходить над темною пекельних сердець безоднею і освітлює невичірним світлом. Ось які серця можуть насолоджуватися Біблією! Вона для них рідна родина. Вічний вічного любить. Дух духа знає. Дух усе випробовує і всі глибини Божі. Дух чистий написав Біблію, не інший, а той же дух і серце чисте розв’яже її й скаже: “Чи сподівається від мене втаїтися?” “Відчинив я братові моєму, брат мій перейде”. “Знайшов мужа до серця мого”.

А як чисте й світле, як південна погода, *серце* є істинний Бог, так стихійне й з попелу є нечистий дух. Очевидно, він тонкий та повітряний, коли ж повітряний, тоді й стихійний, а тому й грубий, і темний. Цей повітряний дух панує у всіх смертних, лиш раз народжених, і, який сам, такі й піддані й домашні його — вороги людини нашої. Цей є цар содомський, дух сліпий, стихійний, плотський, фізичний. Тому-то содомляни бродять у пітьмі, б’ються об стіни, намагаються відкрити двері й пруть з усієї сили на бенкет, хитаються й бісяться, стоять перед дверима, вигнані. Та Лот не має милосердя до їх голодного серця, яке всі дні життя свого їсть попіл і повітря, не хоче наситити душу марну й душу їх жадібну, а бенкетує й пригощає любу рідню своїх ангелів, гостей, народжених з вишнього, і Божих людей, що прийшли згори. Саме сюди дивився Давид, коли співав: “Чому хиталися погани?” “З’явилися царі земні”. Шукають плоті й перелюбствують. “Не поселиться дух Божий у серцях їх, і не спробують вечері Господньої” “Блаженний, хто з’їсть обід у Царстві Божому”.

“Поминайте жінку Лотову!”

Порозмірковуймо ще, о друзі мої, над цим бовваном. Учитель наш не каже: “Відчувайте”, але “Поминайте”. Щоб ми не перелюбствували. Відчувається плоть, а пам’ятається дух. Відчувається порошок, а вічність віриться. Рука обмацує камінь, а серце наше пам’яттю вічною відчуває смирну нетління. У сугубому слові Божому, сугубим відчуттям сугубої в нас сутності відчуваємо сугубе, наче дивлячись на райдугу, у ту ж хвилину за спиною бачить наша пам’ять сонце, відбите, як у дзеркалі, у дуже чистих водах небесних і, коли очі сонячну тінь, тоді ж і серце, господар очей, бачить саме світу світило вселенське. О Лоте! Паско наша! О найсолодший Лоте наш! Веди нас, веди на гори твої! Ми дивимось на твою жінку, як на райдугу, а тебе пам’ятаємо, о світло невичірне, що засіяло над безоднею сердець наших! Пам’ятаємо пам’яттю чистого й вірного серця, співаючи тобі з нашим Ісаєю: “Шлях Господній є суд”. “Сподівався я на ім’я твоє і пам’ять, її ж бажає душа наша”.

Ти сів поверх жінки твоєї, як орел над трупом, як суддя на райдузі, що судить правду, і мир на мир ближнім і дальнім благосповідуючи, Христе Ісусе. Ти і плоть, і дух. Ти і

райдуга, і сонце наше. Райдуга, як утворюваний сонцем нематеріальний образ *постаті* батька твого. *Сонце* ж як промені й сіяння *слави його*. “Царя зі славою побачите, і очі ваші побачать землю здалека”.

Труп наш сидить і спочиває, а серце наше йде. Переходить від трупа до Бога, від безумного до премудрого. Злітає, як Ноева голубка, вище потопних вод усіх стихій, хай спочине на пагорбах вічності. Паска Господня — це суд, коли серце перелітає від пільми до світла, із глупоти в розум і суд. “Не воскреснуть нечестиві на суд”.

Скажіть мені, брати мої, до чого подібна паска наша? Подібна до корабля, що пливе у стародавню гавань острова Родоського¹⁷. Ворота тієї гавані — кумир. Ноги його є стовпи воріт, а звід воріт — то його бедра. Через ці безглузді ворота між гомілками цього велетня ходили всі кораблі в гавань.

О друзі мої! Страшне й сороміцьке зустрічає вас. Це паскудний ідол — жінка Лотова. Не лякайтеся цього Голіафа. Його ж кинджалом заколемо його. Любий пророче Науме! Прийди й покажи нам суть великої цієї перелюбниці. Ось пророк! “Відкрию минуле твоє до лиця твого”.

Не бійтеся: ця смертельна отрута не зашкодить вашому чистому серцю. Цей дракон лицем вбиває гаспидів, цей лев і перед дверима шкідливий, а за спиною його — мир і дружба. Там спочиває вовк з ягнятком без всякої небезпеки, і рись з козлятком, і лев з телятком, і ведмідь — товариш волу, а молодий хлопець — сусід печери гаспидської. Там сміливо на гаспида й дракона наступиш, на лева і змія, не для рани, а для забави. Держайте! Народилось там дитя: нестаріючий наш Купідон. Він веде нас за хребет. Хоч підемо серед тіні смертної, хоч між гомілок цього велетня деїрського — не бійтеся — з нами Бог. Підемо ж тепер у гавань. Перейдемо до Вифлеєма. Там народжують не в бурях морських, не в лютих хвилях і ріках і не в струменях плинних стихій, а на гірних горах і плодовитих — плодовиті й чисті кози й олениці. “Там народила тебе мати твоя”. “Перейдемо до Вифлеєма”.

Прощай, соляний стовпе! Прощай, паскудне й дурне лице! Прощай, перелюбнику, душі й тіла вбивце! Залишайся німим, кумире! Остерігайся подібних! Відчиніть нам ворота правди! Ворота чистої діви, ворота жінки доброї! Жінки хваленого і брата, і мужа її, у воротах її зачинених і запечатаних. Це новий наш Наум відкриває нам останнє божественної паски! Вводить нове серце наше у новий суд і розум, що стоїть ззаду за перелюбним лицем, за цією стіною. “Це цей стоїть за стіною нашою”.

У наявній історії, крім бабських байок і крім смертоносних соків, відкриває нам друге, чисте, нетлінне, рятівне, наступне за отрутою, захребетне, останнє, вічне, Боже; щоб ми судили, дивлячись не на обличчя, а випробували закриті завісою і зачинене дверима, і щоб коли щось смертельне вип’є, не пошкодилося вірне серце наше. Де тепер твоє, смерте, жало? Де нині твоя перемога, о пекельний велете? Пройшли крізь вогонь і воду. “Відкрию минуле твоє до лиця твого і покажу поганам сором твій і царствам безчестя твоє... Покладу тебе у притчу, скину на тебе омерзіння за нечистотами твоїми”.

Нецнотлива ця байка про Лота є притча і образ, що завиває у нечистій своїй ганчірці найчеснішу перлину Царства Божого і закриває, наче горіхова шкаралупа, зерно. Такими горіхами весь біблійний рай, як родоські сади плодами, наповнений і переповнений¹⁸. “У сад горіхів зійшов”.

Як насолоджується в цьому саду народжений чоловік! Як у дзеркалі, видно в соломонівській “Пісні над піснями”. О пречесний амуре! О *вічності*! Найсолодший і ненаситний сік! Хто їсть тебе, ще захочуть; хто п’є тебе, ще спрагнуть. “Бог є любов”. Хто віддає душу свою й розмірковує в законі вишнього, премудрості всіх стародавніх сягне й в пророцтвах повчатиметься. Дотримається розповідей знатних мужів і ввійде у загадки притч. Знайде таємниці притч і поживе у загадках притч.

Прикмета 6-та

ПРО ЧИТАННЯ НА КОРИСТЬ ДУШЕВНУ

Бачиш, друже мій, що численні добрі соки виточили одне слово, зі смислом розкушене. Біблія є справжня ліщина. Зірви із цієї ліщини один горіх, один лиш горіх. Розкуси його і розжуй. Тоді розжував ти всю Біблію. Всі цієї ліщини горіхи шкаралупою ж дуже відрізняються, а зерном, не кажу, подібні, а те ж саме.

Частини розбитого дзеркала однак усе обличчя зображають. А різноманітна премудрість Божа у різних у стовидних тисячолітих ризах у царських і в сільських, у давніх і нинішніх, у багатих, в жебрацьких і в найпідліших та смішних одежах, як лілія в терніні, сама собою вся прикрашена, являється одна й та ж. Гей! Вона-то й є справжнісінький Морфей.

Як один змій, в’ється, розвивається у різні форми. Втім, не будемо непристойно й безмірно жерти слово Боже й пхатися з ним у солонку, якщо будемо чекати, поки воно само подасть нам своє божественне й невидиме під виглядом зовнішності тіло.

Учений дуже багато жере. Мудрий мало їсть зі смаком. Ученість, обжерливість — те ж саме. Мудрість же й смак є одне й те ж. Справжній смак при здоров’ї, а пряма мудрість при користі. Немає нічого кращого, як справжня користь; і немає кращої користі, як користь душевна. Душевна користь — це ліки, пожива й здоров’я серцю. Здоров’я ж — веселість. І що ж дорожче за це? Все суєта, крім цього. Приживи мені хоч цілий світ, усе суєта без радості. Здоров’я від обжерливості, мудрість відрізняється від вченості. Зажерливість породжує хворобу, пожива ж в міру зміцнює. Не читай — бо помножуєш вади! Читай — щоб заколоти вади! Якщо ж любиш неправду, то ненавидиш свою душу. Полюби сам свою душу і будь блаженним самолюбом, улюблений для Соломона, про якого так співає: “Розумний праведник собі другом буде”.

А це тоді буває, коли без всяких інших намірів для того лиш читаємо, щоб очистити, просвітити й зміцнити душу нашу. Очистити від людських думок. Напитися божественних й укріпитися проти пристрастей душевних, проти заздрості, ненависті, гніву, скорботи, збентеження... А тим самим замість цих тиранів створити в собі Царство Боже, тобто духи рятівні, мирні, радісні. Оце-то й є той блаженний книжник і грамотій, якого Христос, вихваляючи, порівнює з господарем.

“Всякий же книжник, що навчився Царства Божого, виносить із скарбу свого нове й старе”.

Марнотратник, баламут жене пустоту, а господар — корисне. Симон-волхв тут шукає золота, а книжник — Духа Святого. Дійсно, не буде пророчими тайнами ніколи

обжиратися той, хто вірить Павлу, що всі-всі тайни ні копійки не варті, якщо їх не буде вести Божя любов. Вона основа й верх усього. Починається гірким хрестом, закінчується Христом, котрий є мир, любов і правда наша.

Прикмета 7-ма

ПРО ВІРНОГО ПРОВОДИРЯ

Що на першому, те ж саме на останньому місці сказати треба, щоб не вибрати нам проводиря із числа тих, котрі є любителями не духа, а тіньово письмового мороку й вбивчих для нас неймовірних бабських історій. Отакі-то повісті називає Павло порожніми родослов'ями, юдейськими й бабськими байками, що не насичують душі. Ці вожді люблять зовнішню тінь і на ній досконало спочивають, не зводячи з Давидом очі в духовні гори до отої Царства Божого трапези, якою насолоджуються лиш високі уми, що піднялися вище плоті, такий був вождь Товії Рафаїл. Про цю трапезу сам Павло хвалиться так: “Маємо вівтар, із якого не повинні їсти всі, хто служить тіні”.

Називаючи себе служителем не письмозвонства, а духа й знавцем Христа не з плотської історії, сам Христос називає їх рабами, що перебувають у тому ж домі, та про секрети панські не відають. “Від нас, — говорить повірник, — вийшли, але не були від нас”.

Таких у главі 9-й проклинає Ісус Навин. “Прокляті ви, — говорить, — і не збідніє від вас раб”.

Та й як їх не проклинати, коли вони заважають підліткам Ісааковим? Ці хлопці з паном своїм разом трудяться над тим, аби викопати джерело чистої води, що фонтаном б'є вгору. Риють, як у землі, у плотській історії, відкидаючи її набік, як Мойсей — камінь від криниці, щоб вгамувати спрагу бідних овець свого тестя. Та філістимляни всюди заважають, всюди землею закидають і кричать: “Це земля наша!” Це за плоттю треба розуміти, а інакше все це привиди. Мрія... Та діти Ісаакові дух за істину, а всю плоть за суєту вважати не перестають, і старі колодязі від болота очищують, а нові на будь-якому місці копають, вигукуючи з паном своїм: “Плоть — ніщо”.

Навіщо нам родовід історичний? Яка користь? Навіщо місцезнаходження тлінного раю? Яку душі нашій користь принесе форма й міра ковчєгова? Навіщо плотське зцілення? Навіщо воскресіння тлінне, що знову в тлінь обертається? Щоб ми знову працювали для підлої плоті й пристрастей? Ей! Лиш дух для нас смачний і корисний, очищуючи, зцілюючи, проникаючи в найпотаємніші починання душі нашої і мир нам народжуючи.

Та, здається, святий Юда-апостол жорстоко їх оцінює. “Хмари безводні — плоть, що духа позбавлена”, та ін. Оці-то сіють розколи в усьому світі. Сперечаються про походження духа, про тайнства, про віру, про церемонії, про ангелів, про муки, про блаженства й ін. вороги Христового хреста і заповідей його животворних.

Кінець.

І Богу слава.

ПРИМІТКИ

КНИЖЕЧКА ПРО ЧИТАННЯ СВЯТОГО ПИСЬМА,
НАЗВАНА ЖІНКА ЛОТОВА

Як свідчить листування Сковорода, цей трактат писався ним з перервами протягом кількох років. Харківське намісництво, про відкриття якого згадує Сковорода у супровідному листі, відкрите 29 жовтня 1780 р. Та є різні підстави вважати, що й у той час твір не був закінчений. Зокрема, листи до Я. Правицького дозволяють датувати трактат 1780 — 1788 рр. Зберігся автограф і п'ять списків твору. Вперше надруковано у виданні В. Бонч-Бруєвича 1912 р.

Трактат присвячений проблемі алегоричного тлумачення Біблії. Її образи й фігури, на думку автора, утворюють особливий символічний світ. З їх допомогою, вважає Сковорода, можна знайти й пізнати вічне начало у макрокосмі. У цьому й полягає важливе моральне, повчальне значення алегорично витлумачених образів Біблії, наприклад соляного стовпа, в який перетворилася жінка Лота, врятованого царя Содому й Гомори. В образі содомської людини Сковорода критикує моральні вади своїх сучасників, охоплених жадобою збагачення й користолюбством. Автор протиставляє їм образ духовної людини, що досягнула повної свободи й досконалості. У трактаті розкриваються згубні наслідки буквального розуміння Біблії.

¹ Жінка Лотова — Лот, за Біблією, після всесвітнього потопу став царем у містах Содом і Гомора, які згодом були знищені Богом. Заклик «Поминайте жінку Лотову», що звучить як рефрен у цьому трактаті, має своїм джерелом слова євангеліста Луки (Євангеліє від Луки, XVII — 32).

² Лист адресований М. І. Ковалинському і написаний, очевидно, в кінці 80-х — на початку 90-х років.

³ Наркіс (Нарцис) — син річкового Бога Кефіса та німфи Ларіопи. За легендою, закохався у власне відображення у воді струмка й помер від туги за собою. Для Г. Сковорода образ Наркіса є символом самопізнання людини. Про розуміння й витлумачення Наркіса як символу духовного пізнання див. діалог «Наркіс».

⁴ Сигор — згідно з Біблією, моавітське місто, куди втік із Содому Лот (Буття, XIX — 22).

⁵ Сковорода називає тут видатних представників патристики, відомих письменників і риторів, твори яких він добре знав.

⁶ Слово, розум (*грецьк.*). Ототожнення Бога з логосом, трактування його як духовного начала всього суцього пов'язане з ученням Платона.

⁷ Августин Аврелій (Блаженний) (354 — 430) — видатний представник патристики.

⁸ Голіаф — згідно з біблійними переказами, велетень, переможений Давидом у двобої.

⁹ Піфагор і його учні вважали число одним з найважливіших принципів пояснення світу, розуміючи пропорцію, симетрію, коефіцієнт, саме число як вияв Божого начала. Звідси зв'язок числа з релігійними уявленнями. Сковорода вважає трикутник символом потрійного виразу вічного начала.

¹⁰ Мова йде про легенду про віщий сон фараона, витлумачений сином Якова Йосифом, що сидів у темниці. Йосиф витлумачив сни фараона, які пророчили сім років достатку, а потім сім років голоду (Буття, XLI — 18 - 27).

¹¹ *Хвалинське море* — давньоруська назва Каспійського моря.

¹² *Кана Галілейська* — місто, де Ісус здійснив одне із своїх чудес: перетворив воду на вино (Євангеліє від Івана, II — 1 -11).

¹³ *Цитерія, Киферея* — культові імена Афродіти — богині краси й кохання.

¹⁴ Йдеться про розповідь Біблії, як жінка царедворця Потифара Пентефрія намагалася спокусити Йосифа й, відібравши в нього одяг, звела наклеп на нього перед своїм чоловіком (Буття, XXXIX — 7 - 19).

¹⁵ *Азар* — рабиня Сари, єгиптянка, втілення всього нищого і підлого; Лія — дочка Лавана — посилання на Авакума, який вважається автором одної із книг Старого Заповіту, пов'язане з основною ідеєю даного діалога, лейтмотивом якого є заклик до самопізнання. Книга Авакума починається словами, які так часто повторюються Сковородою: «На сторожі моїй стану...»

¹⁶ Сходити, підійматися на гору (*лат.*).

¹⁷ Мова йде про одне із семи чудес світу — колос Родоський, 37-метрову статую бога сонця Геліоса, яка стояла біля входу в родоський порт. Зруйнована у 224 р. до н. е. під час землетрусу.

¹⁸ Острів Родос в Егейському морі славився розкішними садами.

Переклад Марії Кашуби